

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל"

גיליון מיוחד

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

כישלון "תפיסת ההרתעה" מול יריבים אסימטריים - האומנם הייתה תפיסה?

תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב¹

ההפתעה האסטרטגית ממתקפת חמאס ב-7 באוקטובר הלמה בתודעה הציבורית וערערה את האמון בתפיסת הביטחון של ישראל. ביקורת חשובה נשמעת מאז על גישת ההרתעה שיושמה מול ארגוני ההתנגדות ברצועת עזה ובלבנון ועל ההתמכרות לשקט אסטרטגי בהווה והתעלמות מתמשכת מהתפתחות סיכונים משמעותיים בעתיד. המסקנה המתבקשת בעיני המבקרים היא שנדרש, בעבר ובוודאי מעתה, לפעול נמרצות **להכרעת היריב** כפתרון האופטימלי לנטרול האיום האסטרטגי המתעצם. המאמר מבקש להציב זווית מאזנת יותר באשר לדוקטרינת ההרתעה ולטעון שתפיסת ההרתעה הישראלית נגד יריבים אסימטריים לא הוגדרה כראוי, לא נבנתה כראוי וודאי שלא ניתן היה ליישמה כראוי. הקריאה להחליפה בעקרונות המקצועיים והברורים של גישת ההכרעה - מעוותת מיסודה.

מבוא

מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר 2023 הלמה בתודעה הישראלית הביטחונית ובאמון שניתן בה. העליונות הצבאית של צה"ל נמחצה מול מתקפת פתע של האויב החלש ביותר בין אויביה של ישראל. עמודי התווך של התפיסה הביטחונית - ההרתעה, ההתרעה המוקדמת וההערכות המבצעית ההגנתית - קרסו. המהלומה שספגה ישראל באוקטובר חוללה זעזוע עמוק במצב התודעה הציבורית. במהרה נולדה הכרה מפוכחת במציאות אסטרטגית חדשה ובאיום קיומי, המחייבים להתגייס להכרעת האויב, על כל הכרוך בכך: מלחמה ארוכה, משאבים יקרים ומחירים כואבים. מלחמת "אין ברירה", שנשענת על הסכמה ציבורית רחבה ועל סולידריות חברתית עמוקה. מאז ראשית הלחימה הקרקעית ברצועת עזה נראה

¹ תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב הוא חוקר בכיר במרכז בס"א. שירת בצה"ל כמפקד אוגדה, כמפקד חטיבת גבעתי וכמפקד בית הספר לקצינים.

צה"ל במיטבו. יחידות בסדיר ובמילואים פועלות בשיתוף פעולה רב-חילי ורב-זרועי הדוק, המשלב בין הכוחות המתמרנים, הכוחות המסייעים, הכוחות האוויריים ומאמץ המודיעין - ברמה יוצאת דופן. רוח הלחימה והנחישות מעוררי התפעלות, נוכח ההכרה בחיוניות המטרה והמשימות.

המערכה ההכרעית המתנהלת ברצועת עזה עוררה בחודשים האחרונים ביקורת נוקבת על גישת ההרתעה הישראלית, על כישלונה המהדהד ועל ההתמכרות לשקט ביטחוני מדומה, שאפשר לאורך שנים רבות את המשך התעצמותם של חמאס ושל חזבאללה לממדים מפלצתיים. עם תחילתו של מהלך התמרון המוצלח ברצועה הלכה והתעצמה הביקורת על זניחתה של אסטרטגיית ההכרעה לאורך שנים רבות, רבות מדי. ההרתעה, שהיוותה את אחת משלוש הרגליים בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל מאז שנות ה-50 (הרתעה, התראה, הכרעה), הפכה בדיון הציבורי כיום כמעט למושג גנאי, שתרים לכאורה להיווצרות התוצאה הטראגית. אני מבקש להציג טיעון שונה: **תפיסת ההרתעה הישראלית נגד יריבים אסימטריים לא הוגדרה כראוי, לא נבנתה כראוי וודאי שלא ניתן היה ליישמה כראוי.** עצם הדיון על כישלונה ועל החובה להשיב למרכז הבמה התפיסתית מעתה ואילך את גישת ההכרעה - מעוות מיסודו. בהקשר זה יטפל המאמר בשני נושאים:

1. חשיבות הגדרתם המדויקת של מטרות ההרתעה ויעדיה, שבלעדיהם אין יכולת לעצב ולתכנן אסטרטגיית הרתעה אפקטיבית.

2. חשיבותו של תכנון מקדים ל'מערכה שאחרי המערכה', כרכיב שבלעדיו חסר המצפן המכווין את תכנונה האפקטיבי של ה'מערכה הראשונה'.

מושג ההרתעה עוסק באופן שכנוע היריב להימנע מפעולה לא רצויה באמצעות מסרים ופעולות שמבהירים לו כי המחיר שישלם על מעשיו עלול להיות גבוה מהרווח האפשרי מהם. על מנת שהרתעה תהיה בעלת תוקף, מנסה המרתיע להבהיר באופן אמין את המחיר ואת הנזק שהוא מתכוון לגרום ליריב, כך שניתן יהיה להעריך ולהשוות אותו ביחס לרווחיו האפשריים. ההרתעה מכוונת לשמר מציאות אסטרטגית רצויה בין הצדדים ולמנוע הידרדרות לשימוש בכוח אלים יותר (ביידיץ ואדמסקי, 2014, עמ' 7).

תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל גרסה כי על צה"ל להשיג הכרעה צבאית בכל עימות. גישה זו הנחתה בשנים הראשונות לקיום המדינה, את ההתמודדות מול צבאות האויב, הן משום שחיוני היה להשיג הכרעה והן משום שניתן היה להשיגה. חיוניות ההכרעה נבעה מעוצמת האיום הקיומי על ישראל ומהחובה להסיר את הסיכון לפלישת צבאות האויב לשטחי המדינה. האפשרות להשיג הכרעה נבעה מהעובדה שהיריבים היו צבאות סדירים של מדינות ולא יריב אסימטרי חמקמק, הפועל כמערכת תת-מדינית מבוזרת, מוטמעת בתוך מרחב החיים האזרחי וכפופה לנורמות ולכללים ייחודיים. בתפיסה המסורתית נועדה ההכרעה הצבאית לבסס מחדש את ההרתעה האסטרטגית ולדחות את סבב האלימות הבא. ההכרעה הוגדרה

כ'מצב הסיום' האסטרטגי הנדרש במלחמה, והתמרון, כאמצעי המרכזי המאפשר להשיגה. ההרתעה נתפסה כתכלית המלחמה, וההכרעה היוותה את האמצעי האסטרטגי המוביל למימושה. במילים אחרות, השגת הרתעה אסטרטגית נתפסה במידה רבה כתוצר של הכרעה צבאית בשדה הקרב וכתנאי למיצובה היעיל (קובר, 1996, עמ' 156-166).

כוח שריון של צה"ל במלחמת יום הכיפורים (Central Intelligence Agency)

ההכרעה הוגדרה כשלילת כושר הלחימה של היריב באמצעים צבאיים, שלא תאפשר התאוששות ממנה במהלך אותה מלחמה. במילים אחרות, ובהשאלה מעולם ה'הפתעה האסטרטגית' ('הפתעה בסיסית' ו'הפתעה מצבית'), ההכרעה הצבאית היא 'מצבית', והיא מתקיימת לזמן נתון ובהקשר אסטרטגי ייחודי בלבד. במסמך אסטרטגיית צה"ל שפורסם לציבור ב-2015 מוצג הכיוון ל'מצב הסיום' העקרוני הנדרש במבצעי לחימה: "ברמה האסטרטגית יש לחתור לניצחון, תוך יצירת מצב שבו ניתן לכפות על האויב הפסקת אש או הסדרה מדינית, מתוך עמדת כוח המבוססת על הכרעתו הצבאית, או על אי-יכולתו ואי-רצונו להמשיך בלחימה. לניצחון המבוסס על הכרעה תרומה חשובה ליצירה או לחידוש של ההרתעה" (אסטרטגיית צה"ל, 2015).

ההכרה בכך שהכרעה צבאית לא בהכרח מוליכה לניצחון במישור האסטרטגי-מדיני, עשויה להוליד לבחירה בגישות אחרות, שנועדו להשיג 'הצלחה אסטרטגית' גם ללא הכרעת היריב (הרכבי, 1990, עמ' 433-439). למשל, הספרות המחקרית

עוסקת בתפיסת ה'התשה' דרך השוואתה לגישת ה'הכרעה'. שתי הגישות מיועדות להשיג שיפור במצב הביטחוני, אך בעוד שמערכה הכרעיתית מכוונית את המאמצים המבצעיים להשגת מצב הסיום בעוצמה ובמהירות, אסטרטגיית ההתשה עושה זאת באמצעות שימוש מוגבל, חסכוני, מדורג וזהיר במשאבי הלחימה, במטרה לשחוק את יכולת היריב באופן איטי, מתמשך ומצטבר. מלחמת התשה ממושכת תובעת כושר עמידה ואורך נשימה פיזי ומנטלי, שילוב אמצעים צבאיים ולא-צבאיים, הגדלת משקלו של מאמץ האש על פני התמרון הקרקעי וחתירה לשחיקת רוחו של היריב, לא פחות מאשר הבסת יכולותיו הצבאיות (קובר, 1996, עמ' 33-34). לכך נדרשת גישה סבלנית, חלוקה מאוזנת של משאבי הלחימה על פני ציר זמן ארוך, חישובי כדאיות מול מחירים בטווחי זמן שונים ואורך נשימה אסטרטגי לקיום המאמץ המתמשך.

עליית קרנה של ההרתעה

בעשרות השנים האחרונות, נוכח התעצמות היריב האסימטרי, הלך והתחזק קולם של המערערים על רלוונטיות תפיסת ההכרעה הצבאית במבצעי הלחימה, ועל השימוש בתמרון הקרקעי ככלי המרכזי למימושה. לגישתם, ייעודה המסורתי של ההכרעה אינו תואם למציאות המתפתחת. נימוקיהם מתייחסים הן למישור האסטרטגי-מדיני והן למישור האופרטיבי-צבאי:

ראשית, הניסיון הישראלי מצביע על **מתאם מוגבל בין ההישג הצבאי לבין התוצאה האסטרטגית-מדינית**. הבסת האויב במגרש הצבאי מתקשה להוות ערובה להצלחה אסטרטגית וניכר הקושי לתרגם תוצאה צבאית מכריעה לניצחון מדיני יציב וארוך טווח. 'מצב הניצחון' מבטא מציאות אסטרטגית סובייקטיבית, שבה מושגות מטרות המלחמה, כפי שהוגדרו ע"י הדרג המדיני. ברובד העליון - זהו מבחן הרלוונטיות של הלחימה. מטרת-העל במלחמה איננה דווקא ההכרעה הצבאית, אלא השגת סדר ביטחוני-מדיני משופר (אשלי, 1977, עמ' 68). הניצחון עליון על ההכרעה, ומאופן הגדרתו נובעות המשמעות והתכלית שמכווונות את המאמץ הצבאי. ההכרעה הצבאית עשויה אומנם לסייע לניצחון, אך היא איננה תנאי להשגתו. היא מתמקדת בעיקרה בדינמיקה הצבאית של העימות ובתוצאות הקרב. לעומתה, ה'ניצחון' משקף את המתאם בין המטרות המדיניות לבין התוצאה בפועל (הרכבי, 1990, עמ' 594).

שנית, **ממד הזמן וארעיותה של התוצאה הצבאית** - הישגי המלחמה עומדים למבחן ההיסטוריה והשיפוט שלהם לאורך הזמן עלול להשתנות באופן מהותי (הרכבי, 1990, עמ' 594-597). קלאוזוביץ, בהקשרים הרלוונטיים לתקופתו, התייחס להשתנות האפשרית של תוצאות המלחמה בחלופי הזמן. שינויים במציאות האסטרטגית-מדינית ובתנאים הפוליטיים עשויים ליצור לצד המובס תנאים להתאוששות אסטרטגית ולחידוש עוצמתו הצבאית (לידל הארט, 1989, עמ' 347). בישראל, ההכרה במוגבלותה של ההכרעה הצבאית וזמניות הישגיה האסטרטגיים

התגבשה עוד בראשית דרכה כמדינה. המלחמה נתפסה רק כחוליה אחת בשרשרת ארוכה של מאבק מתמשך. הניסיון מול מדינות ערב שיקף את מגבלותיו של הכוח הצבאי בניסיון ליצור מציאות ביטחונית חדשה. גם כאשר הושגה הכרעה צבאית ברורה, כמו במלחמת השחרור, במבצע סיני ובמלחמת ששת הימים - לא התייצב המצב הביטחוני אלא לזמן מוגבל. דוד בן-גוריון עמד על כך בראשית שנות ה-50: "אחרי כל מלחמה שנצא ממנה מנצחים - נעמוד שוב בפני אותה בעיה... החשש מסיבוב שלישי, רביעי וחמישי. אנו לא יכולים להניח אף פעם שביכולתנו לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון..." (בן-גוריון, 1971, עמ' 219).

הפער בין ההישגים הצבאיים במערכה לבין שיפור במצב הביטחוני לאחריה למשך זמן ארוך הומחש גם במתארי ההתמודדות עם אויבים אסימטריים. מבצע 'עופרת יצוקה', למשל, שנתפס כמוצלח יחסית, הביא בעקבותיו שלוש שנות שקט ביטחוני בלבד. כבר במהלך שנת 2012 החל "טפטוף" של ירי תלול מסלול לדרומה של ישראל, שהלך והסלים בדרך למבצע 'עמוד ענן', בסיומה של אותה שנה. בין מבצע 'עמוד ענן' למבצע 'צוק איתן' חלפה שנה וחצי בלבד ושוב פגש צה"ל את חמאס עם יכולות מבצעיות גבוהות יותר מאשר במבצע שקדם לו.

משכה המוגבל של התוצאה האסטרטגית בלחימה מול יריבים אסימטריים קשורה במידה רבה לכושר השיקום המהיר שלאחריה. היכולות הצבאיות של האויב נשענות על מערך אמל"ח פשוט וזול יחסית ותהליך ההתאוששות מפגיעה קשה ומשחיקת נכסיו הצבאיים עלול להיות רזיז ויעיל, ודאי בהשוואה לזמן הארוך שנדרש לשיקומו של צבא מודרני. ואכן, הניסיון מול חמאס וחזבאללה מלמד על התאוששות מהירה ובניין כוח מואץ ואפקטיבי, הנשענים על תהליך למידה והפקת לקחים ממצה מייד עם סיום המבצעים, ליצירת מוכנות משופרת לקראת סבב הלחימה הבא (הלוי, 2017). ניתן אם כך לקבוע כי שינויים אפשריים מ'מצב הסיום' האסטרטגי של הלחימה הם תופעה שכיחה, הן במערכה צבאית שהגיונה הכרעתי והן במערכה שהגיונה הרתעתי ומוגבל.

שלישית, **סוגיית 'מחיר המלחמה' מול כדאיותה האסטרטגית** - הסכמי השלום עם ירדן ועם מצרים והתמשכותה של המלחמה הפנימית בסוריה יצרו מציאות ביטחונית משופרת לישראל. היריבים האסימטריים לא הוערכו כמציבים איום קיומי ומבצעי הלחימה ברצועת עזה נתפסו כבעלי חשיבות מוגבלת, המוצאת ביטוי באופן שבו הגדיר הדרג המדיני את מטרות המלחמה: "שיקום ההרתעה ושיפור היציבות הביטחונית לזמן ארוך ככל שניתן." (איילנד, 2012, עמ' 11-13). ככל שישראל חשה בטוחה יותר בשכונה המזרח-תיכונית פחתה תחושת האחריות הקולקטיבית לשאת בנטל הביטחון הלאומי ובנכונות לשלם מחירים בעבורו. הכמיהה לנורמליזציה, לשגשוג כלכלי, לשקט ולרווחה, החליפו את הנורמות הוותיקות של חברה מגויסת, ומגמת הגלובליזציה ואורח החיים האינדיבידואלי כרסמו בסולידריות החברתית, שאפיינה בעבר את הקשר בין הצבא לחברה (לבל, 2007, עמ' 70). כך תיאר יהושפט

הרכבי סוגייה זו: "סוג המלחמות שלוחמים הצדדים מותנה בחשיבות המטרות שלהם. ככל שהמטרות חשובות יותר, המאמץ שישקיע אותו צד כדי להשיגן יהיה גדול יותר... בגרילה, 'מאזן החיוניות של האינטרסים' נוטה על פי רוב לטובת הגרילה. לצפון וייטנאם ולווייטקונג היה חשוב יותר להשיג את מטרותם, משהיה חשוב לאמריקנים למנוע אותה." (הרכבי, 1990, עמ' 563-564).

אחד האתגרים הגדולים בהרתעת יריבים אסימטריים קשור בעובדה שמושא ההרתעה הינו בדרך כלל גורם דל נכסים ומצומצם בהיקף האחריות הציבורית שלו. הצבת איום אפקטיבי, שיכפה עליו התנהגות רצויה - מוגבל אפריורית. במסמך אסטרטגית צה"ל מ-2015 הוגדר אומנם הצורך להתאים את מרכיבי הפעולה למאפיינים הייחודיים של היריב, אך המסמך לא מפרט את העקרונות המבצעיים לתכנון מבצעי הרתעה אפקטיביים כנגד יריב שכזה (לשכת הרמטכ"ל, "אסטרטגית צה"ל", 2015). כך גם במסמך אסטרטגית צה"ל מ-2018, המציג היגיון של מבצעי הרתעה ל"פגיעה מתוחמת ביכולות האויב", שיקום ההרתעה וחזרה לעמדת רגיעה מתוך עמדת יתרון. המטרות הצבאיות לפעולה מכוונות לצמצום כושרו המבצעי של האויב, לריסונו ולהענשתו, תוך מניעת הסלמה מול זירות אחרות ("אסטרטגית צה"ל", 2018, עמ' 25).

הגדרות כלליות אלה לא סיפקו מצע מספק לפיתוח תפיסה מקיפה למבצעי הרתעה מול יריבים אסימטריים, וזו נותרה מדשדשת במקומה. על אף המודעות למגבלותיה של 'ההכרעה הצבאית' - מושג ה'הרתעה' נשאר מעורפל והדין החיוני להמשגתו המבצעית הקונקרטית בהקשר אסטרטגי נתון - לא באמת התקיים. ניכר כי הדוקטרינה הצה"לית הותירה את ההבחנה בין המושגים 'הרתעה', 'הכרעה' ו'ניצחון' בחוסר בהירות ובטשטוש רעיוני (אסטרטגית צה"ל, 2015, עמ' 15). בהיעדר בירור חיוני של מושגים אלו בהקשר הייחודי של הלחימה האסימטרית היה קושי לפתח תפיסת הרתעה אפקטיבית.

מה החמיצה גישת ההרתעה

ניתן לאפיין שתי בעיות מהותיות ביישום גישת ההרתעה: ראשית, **קובעי המדיניות הגדירו את המטרה באופן מצומצם** - הרתעת היריב מביצוע פעולות לחימה בפועל. כך, למשל, במבצע 'עופרת יצוקה' ב-2008. כשהיא חמושה בלקחים הטריים ממלחמת לבנון השנייה, הגדירה ממשלת ישראל את מטרות המבצע באופן צר: "לפגוע קשות בחמאס, לצמצם את הירי והפעילות החבלנית העוינת מרצועת עזה, כדי לחזק את ההרתעה וליצור תנאים לשיפור המצב הביטחוני בדרום ולמניעת גלישת העימות לזירות נוספות" (הראל, 2012, עמ' 21-22). שלוש שנים אחר כך, המניע העיקרי לפתיחת מבצע 'עמוד ענן' היה ההכרה בשחיקת ההרתעה שהושגה ב'עופרת יצוקה'. כל אותו הזמן המשיכו חמאס והג'יהאד האסלאמי בהתעצמות צבאית, שכללה הצטיידות ברקטות ארוכות טווח ובחפירת מערך המנהרות ההתקפיות וההגנתיות

ברצועה (גולן ופרל פינקל, 2021, עמ' 10-11). ישראל יצאה למבצע שיעדיו הוגדרו גם הפעם בצניעות רבה: "שיקום ההרתעה הישראלית, פגיעה קשה בחמאס והחזרת השקט לדרום." (איילנד, 2012, עמ' 11). גם ניסוח מטרות מבצע 'צוק איתן' על ידי הדרג המדיני היה כמעט זהה לנוסח מטרות המבצע שקדם לו ב-2012: "מבצע הרתעתי להשבת השקט וחידוש ההרתעה, תוך פגיעה קשה בחמאס, החלשתה וריסונה, אך שמירתה ככתובת ריבונית אחראית ואפקטיבית בסיום הלחימה" (יעלון, 2014).

הקו המנחה היה "חזרה מהירה לשקט" ובכך זכה היריב בהיתר להמשיך בבניין כוח אינטנסיבי ליצירת איום אסטרטגי ממשי על ישראל, כבר בעתיד הקרוב. העדפת השקט הביטחוני המיידית גברה על החשש מסיכון בטווח הרחוק יותר. העתיד כופף ראש מול ההווה, וההימנעות מיוזמה התקפית - מחשש לביקורת על חרחורי מלחמה מיותרת, נטולת לגיטימציה פנימית מספקת - הפכה למגמת פעולה ברורה.

מטוסי קרב של חיל האוויר, שפועל בעקביות במב"ם במטרה לפגוע ולשבש את קצב התעצמות האויב והיקפה (דובר צה"ל)

מה חסר היה בחשיבה האסטרטגית ובניסוח מטרות ההרתעה? אין דין הרתעת היריב מהפעלת פעילות טרור, כדין הרתעתו מקיום תהליכי בניין כוח מודרני והתעצמות באמל"ח מתקדם. כך גם לגבי החשיבה על הרתעת היריב ממאמץ מתמשך של הסתה לשנאת ישראל במערכות החינוך המוסדיות ובקרב הציבור הרחב. מטרות שכאלה היו עשויות להוביל לאסטרטגיית הרתעה שונה באופן מהותי. בהעדרן, ומול המשך מגמת ההתעצמות ההולכת ונבנית בצד השני - נוצר אתגר מבצעי מורכב לצה"ל ונפתחו פערים שאיימו לשבש את יתרונותיו הצבאיים.

שנית, המערכת הביטחונית ברמה הלאומית, קרי הממשלה, הקבינט המדיני-

ביטחוני והמל"ל, לא ערכה בירור שיטתי ומקיף לבחינת מאמצי ההרתעה הלא־צבאיים, ביניהם שימוש במנופים פוליטיים, כלכליים, משפטיים ותקשורתיים, לשם גיבוש גישת הרתעה אסטרטגית משולבת בין־תחומית. הסתמכות היתר על המאמץ הצבאי לבדו החמיצה את האפשרות לאגבור האפקטיביות של אסטרטגיית ההרתעה הלאומית ולשיפור תוצאה. זהו חלק מבעיה רחבה יותר, הקשורה למקומו ולמיצובו של הדרג המדיני בהתמודדות עם אתגריה האסטרטגיים של ישראל. מלחמת לבנון השנייה חשפה, לא בפעם הראשונה, את חולשת החשיבה האסטרטגית־מדינית. בעקבותיה חוקקו ב־2008 שינויים בחוק המל"ל, שכללו את הרחבת סמכותו ותחומי אחריותו. החוק החדש חייב את המל"ל לגבש ולרכז המלצות בנוגע למטרותיה ויעדיה של ישראל בזירות השונות ולהכין את שגרת הדיונים בקבינט. צוין כי אחריותו מחייבת ראייה מערכתית רחבה ברובד האסטרטגיה־רבתי והודגשה חובתו להציג לדרג המדיני חלופות שונות, נוסף להצעות שמציג צה"ל (המטה לביטחון לאומי, 2008).

אלא שבביקורת שערך מבקר המדינה לאחר מבצע 'צוק איתן' ב־2014 עלה כי מיום כינונה של הממשלה ה־33 ובמהלך כשנה, עד מרץ 2014, לא התקיימו בקבינט דיונים אסטרטגיים בנוגע לרצועת עזה. בדוח המבקר נכתב כי "נוכח יכולותיהם וחוקים של גופי התכנון הביטחוניים, ובעיקר אג"ת, גוברת ביתר שאת חשיבות קיומו של מטה חזק בנושאי ביטחון לאומי עבור ראש הממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון לאומי... תוך מתן משקל ראוי לראייה כלל־מערכתית ובחינת שיקולים חוץ־ביטחוניים כלליים." המבקר התייחס לחובת המל"ל להתמקד בנושאים ברובד האסטרטגי ולהקשרי מדיניות ויחסי החוץ של ישראל (מבקר המדינה, 2017, עמ' 7-15).

עפר שלח, חבר ועדת החוץ וביטחון של הכנסת לשעבר מותח ביקורת חריפה עוד יותר על תפקוד הדרג המדיני, על איכות השיח הבין־מדרגי מול צה"ל ועל השלכותיו האסטרטגיות: "מאז 2006 ידעה ישראל יותר ממאה ימים של לחימה בצפון ובדרום, עתירי דיונים אסטרטגיים בדרג המדיני. תוצאות המערכה נקבעו בחדר הישיבות, הרבה יותר מאשר בשדה הקרב. אלא שביחס הפוך לכך, נדמה שאיכות השיח בין לובשי המדים לדרג הממונה הולכת ומידרדרת." (שלח, 2015, עמ' 250). בהתייחסות ללקונה בשיח הבין־מדרגי והכיוון הנדרש לטפל בה, קובע שר הביטחון, משה יעלון: "הקבינט אמור לעסוק בשאלות מדיניות... דיונים כאלה לא התקיימו בקבינט הנוכחי. המל"ל צריך לקיים דיונים בשאלת התכלית האסטרטגית, וצה"ל צריך להיות אחד המציעים בעניין זה. המציאות כיום היא שצה"ל מוביל את עבודת המטה הן בהיבטים אסטרטגיים הן בהיבטים המבצעיים" (מבקר המדינה, 2017, עמ' 53).

זאת ועוד, 'מצב הסיום' של מבצעי לחימה איננו יציב והישגיו מתקשים להתקיים לאורך זמן. כפי שניתן היה ללמוד מהלחימה ברצועת עזה ובלבנון בעשורים האחרונים, ל'**תקופה העוקבת**' שאחרי הלחימה יש חשיבות עליונה בהתגבשות הישגי המערכה ובייצוב המציאות האסטרטגית החדשה. בתקופה זאת מתעצבת תמונת

המציאות הביטחונית, תוך הפעלת מאמצים אסטרטגיים ומדיניים שונים, נוסף על זה הצבאי. היא עשויה להימשך זמן ארוך ומחייבת היערכות מתאימה ומתוכננת מראש. גישת ה'מערכה העוקבת' איננה מתממשקת רק לסיומם של 'מבצעי הרתעה'. גם מלחמות שהסתיימו בהכרעה צבאית ברורה לא פטרו מהצורך להיערך למערכה עוקבת אחריהן, לייצוב ושליטה על התהוות תוצאותיהן. דוגמה בולטת היא מלחמת ההתשה, שהתחילה זמן קצר בלבד לאחר הניצחון המוחץ במלחמת ששת הימים. בדיון שמקיים פרופ' הרכבי על הגדרת הניצחון בסיום מלחמה הוא מציין כי מטרת העל של מלחמה איננה הכרעה צבאית, אלא השגת הסדרה מדינית משופרת. הוא מצטט את קביעתו של קלאוזוביץ': "באסטרטגיה אין דבר כזה ניצחון". לשיטתו, את המלחמה יש לבחון משני היבטים: ראשית, בטווח הזמן המיידי, האם הושגו מטרותיה המוגדרות? שנית, האם שופר מצבה של המדינה לאחריה? (הרכבי, 1990, עמ' 593-594)

הגדרת 'מצב הסיום' של הלחימה אמורה להוות מצפן אסטרטגי לתכנון המערכה כולה, אך היא עתידה להיחשף בהמשך לשינויים ביציבות הביטחונית ולהשפעות הזמן. היא אמורה להיות מעוצבת בשיח משותף בין הדרג המדיני לגורמים המובילים את המאמצים האסטרטגיים הנוספים המופעלים במערכה. הגדרה בהירה של מצב הסיום מאפשרת להכווין את התכנון ואת הניהול באופן אפקטיבי ולשלב ביעילות בין המאמץ הצבאי, המאמץ המדיני, המאמץ האזרחי, המאמץ הכלכלי והמאמץ התקשורתי. לא פחות מכך היא מאפשרת לחבר כראוי בין ה'מערכה העוקבת' וה'מערכה הראשונה' תחת מסגרת הגיונית קוהרנטית. בהקשר למבצעי ההרתעה שנוהלו ברצועת עזה - ניתוח הזיקות בין ה'מאבק המתמשך' לבין מבצעי ההרתעה אמור היה לקשור את הגיונו האופרטיבי של המבצע ההרתעתי למצפן האסטרטגי של מאבק ההתשה המתמשך. יעדי ה'מבצע המוגבל' יונקים את משמעותם האסטרטגית מכוח ההיגיון של המאבק המתמשך, ומאפשרים לבחון את הערך האמיתי של סבבי הלחימה, מבלי להתפתות למיקוד צר בתוצאה הצבאית בלבד. המאבק המתמשך מספק למעשה מסגרת להגדרת התכלית והמטרות גם למבצע הבודד, ומייצר מסד עקרוני לתכנונו. האם גישת חשיבה זו מומשה בתהליכי התכנון האסטרטגי של מבצעי הלחימה בעזה? האם נותחו יחסי הגומלין בין 'מצב הסיום' במבצע הבודד לבין 'המערכה העוקבת' אחריו?

במבצעי ההרתעה שניהלה ישראל ברצועת עזה במהלך העשורים האחרונים ניתן היה לזהות כי זמן קצר לאחר סיומם התחיל תהליך כרסום הדרגתי בהבנות ובהסכמים שהושגו. ישראל הגיבה לחידוש פעולות טרור ולהתעצמות צבאית מואצת של היריב - באופן מאופק ונקודתי בלבד, על מנת להימנע מהסלמה. כאמור, גישת ה"שקט יענה בשקט" הוגדרה על ידי קובעי המדיניות האסטרטגית, אך מידת נכונותם של הצדדים השונים לפעול לשימור תוצאות המבצע איננה דומה. היא נובעת בעיקרה מחיוניות האינטרסים שלהם ומתפיסתם את מידת הלגיטימציה

הפנימית והבין-לאומית שתהיה למעשיהם (לוטוואק, 2002, עמ' 276-288). ישראל לא ראתה בחמאס ובחזבאללה איום אסטרטגי, ונכונותה להגיב מול הפרת ההבנות שהושגו במבצעים הייתה נמוכה. לעומת זאת, האינטרס של ארגוני הטרור להיערך להמשך המאבק ולבנות את כושרם המבצעי לאחר מבצעי הלחימה - נותר גבוה. פעילותם הנמרצת להמשך התעצמות חסרת תקדים לא פגשה 'אסטרטגיית מניעה', המיועדת לשבש ולבלום את בניין הכוח המתהווה ולהשאירו מתחת לסף מוגדר ומחושב.

תפיסת התכנון של 'המערכה העוקבת' כחלק אינהרנטי מתכנון ה'מערכה הראשונה' אמורה להישען על ניתוח מערכתי רחב, ברובד האסטרטגיה-רבתית. חשוב להדגיש כי לא מדובר כאן על רעיון ה'מב"ם', שמסמך אסטרטגיית צה"ל הכתיב לו חמש מטרות מרכזיות: לצמצם איומים קיימים ומתהווים; להרחיק את המלחמה הבאה וליצור תנאים טובים יותר לניצחון בה; לשמר את ההרתעה ולחזק אותה; להגדיל את עוצמתה הנתפסת של מדינת ישראל וצה"ל בעיני בעלות בריתנו; לשמר את חופש הפעולה של צה"ל ולצמצם את זה של האויב (אסטרטגיית צה"ל, 2018, עמ' 23-24). מבחינת ישראל פעולות המב"ם פוגעות ומשבשות את קצב התעצמות האויב ואת היקפה, שואפות לשמר את פער העליונות הצבאית ומאריכות את זמן היציבות הביטחונית בין המבצעים. עיקרון מוביל בתכנון המב"ם הוא להימנע מהסלמה ולשמור את הפעולות מתחת לסף המלחמה. הגורם העיקרי בהערכת הסבירות להסלמה כתגובה לפעילות כוחותינו הינו הכרת היריב בתוצאותיה הקטלניות ובמחירים הגבוהים שהוא עלול לשלם (אלון ופרייזלר סווריק, 2019, עמ' 14-22). ליריב נשמר פתח להימנע מתגובה ועדיין לשמר את דימויו הלוחמני בעיני הציבור שלו. בראייתו, היקף הנזק והאבדות ניתן להכלה. הוא אמור להעדיף מציאות שכזו על פני הידרדרות למערכה רחבה (מילשטיין, 2019, עמ' 66-72).

ה'מערכה שאחרי המערכה' איננה יכולה להתנהל על פי תפיסת המב"ם. **המטרה האסטרטגית, המובילה את התכנון האופרטיבי שלה, היא הרתעת תהליך ההתעצמות של היריב ושמירתו מתחת לסף הנסבל.** זוהי מערכה בחתימה גבוהה, והיא בעלת חשיבות אסטרטגית לא פחותה מ'המערכה הראשונה'. היא מתוכננת כמערכה יזומה, סבלנית ומתמשכת, שנועדה למנוע הידרדרות למלחמה עתידית בתנאים קשים ובמחירים כבדים יותר. בתהליך התכנון נדרש להניח את שתי המסגרות המערכתיות יחד ולאפשר את עיצובן בראייה שלמה. נדמה כי במערכה המתנהלת בעזה, הדרישה ל'ניצחון מוחלט' ב'מערכה הראשונה' לא תוכל לפצות על העדר התכנון המקדים והחיוני של 'המערכה העוקבת', שם תתהווה ותיוצב התוצאה האסטרטגית.

סיכום

דוקטרינת ההרתעה הישראלית מול צבאות הטרור משקפת פערים וקיבעון תפיסתי. על אף נוכחותה המרכזית בהפעלת הכוח הצבאי בעשרות השנים האחרונות – כשליה לא תוחקרו ברמה האופרטיבית והאסטרטגית. על אף השכיחות הגבוהה של 'מבצעים מוגבלים' ו'סבבים' בהווייה הביטחונית הישראלית – לא פותחה תפיסה אסטרטגית הרתעתית רבת-חומית קוהרנטית, וצורת הביצוע הצבאית חסרה הגיון אופרטיבי מארגן. תכנון המבצעים חסר את פרספקטיבת הניתוח הרחבה של דפוס המאבק הארוך והמתמשך מול ארגוני ה"התנגדות", שבמהלכו מתפרצים מעת לעת סבבי לחימה אינטנסיביים (Adamski, 2017, P.167).

במחלקת עיצוב המערכה בח"א תיארו כבר לפני יותר מעשור את מגבלות תהליכי החשיבה והתכנון האופרטיבי בהעדר דוקטרינת ההרתעה רלוונטית להמשך התעצמות היריב בלבנון ובעזה. בצוותי החשיבה שעסקו בעיצוב התוכניות רווחה אומנם גישה שעדיפה אסטרטגיה להשגת 'ניצחון' על פני אסטרטגיה של 'הכרעה' (סא"ל ש', 2011, עמ' 5-13; לייש, 2010, עמ' 4-11). אך לצד זיהוי חסרונותיה של גישת ההכרעה מול היריב האסימטרי עדיין נשמר דפוס החשיבה המסורתי, מוטה דוקטרינת ההכרעה. הטיעון השכיח שיקף גישה בינארית, שלפיה אם גישת סבבי ההרתעה איננה עובדת – החלופה המתבקשת היא 'הכרעה'. ביטוי אופייני לכך הוא הסיכום של בכירים באגף המבצעים: "כל אלה (הכוונה לשיפורים בתפיסת ההרתעה) אין בכוחם לעשות יותר מלמתוח את פרדיגמת סבבי ההרתעה מעט יותר. בסיכומו של דבר, בהתחשב במעגל הלמידה של האויב, כדאי שלא נשקיע את זמננו בשיפור דוקטרינת ההרתעה שלנו, אלא במציאת חלופת הכרעה רלוונטית". (ידעי ואורטל, 2013, עמ' 21).

מול היריב האסימטרי כשלה תפיסת ההרתעה הישנה, עוד לפני אוקטובר 2023. במקומה לא פותחה גישה חלופית, שאמורה הייתה לספק תשתית הגיונית להפעלת הכוח. הניסיון הרב שנצבר במבצעי ההרתעה ברצועת עזה לא סייע לפריצת חומות התפיסה הישנה ולא הוביל לפיתוח דוקטרינת ההרתעה רלוונטית לסוג העימותים הנפוץ של ישראל. שאלות מהותיות שעשויות היו להנחות את פיתוח התפיסה החדשה, נותרו ללא בירור:

- מהם יעדי ההרתעה וכיצד הם אמורים להשפיע על הגישה האופרטיבית הצבאית?
- כיצד ניתן להרתיע אויב אסימטרי דל בנכסים, אך בעל עוצמה צבאית הולכת וגדלה?
- כיצד יש לשלב בין הפעולה הצבאית והמאמצים האסטרטגיים האחרים?
- כיצד מתווים את יחסי הגומלין בין 'המערכה הראשונה' לבין 'המערכה העוקבת'?
- מהם התנאים האסטרטגיים ושיטות הפעולה האופרטיבית למימוש מערכה עוקבת הרתעתית, שהגיונה מניעת התעצמות האויב?

בירור שאלות כבדות משקל אלו, הן בצה"ל והן מול הדרג המדיני, עשוי לסייע בגיבוש דוקטרינת הרתעה אסטרטגית-לאומית רלוונטית ולחלץ את התפיסה הקיימת מתקיעותה. ההרתעה הייתה, וחשוב שתישאר, בין היסודות המעצבים את אסטרטגיית הביטחון של מדינת ישראל. לא ניתן לוותר עליה. היא שמנעה מלחמה מתמשכת בלתי פוסקת נגד ישראל והיא שאחראית להשגת פרקי זמן שאפשרו את בניין הכוח וההתכוננות בין המלחמות (גת, 2024). דווקא לאור התפתחות המלחמה בעזה ומאמץ התמרון ההכרעתי המתבצע בה – רצוי לבחון ולעצב באופן רלוונטי את אסטרטגיית ההרתעה, כרכיב מהותי בתפיסת הביטחון הלאומי.

רשימת המקורות

- איילנד, גיורא (נובמבר 2012). "מבצע עמוד ענן - היבטים אסטרטגיים", בתוך: ברום, שלמה (עורך). **לאחר מבצע עמוד ענן**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אלון, ניצן וסווירי פרייזלר, דנה (אוקטובר 2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב, המערכות שבין המלחמות בצה"ל". **בין הקטבים**, גיליון 22-23.
- אשלי, לאונרד רוג'ר (1977). **על המלחמה - מדריך קצר לקלאוזוביץ**. מערכות.
- ביידץ, יוסי ואדמסקי, דימה (אוקטובר 2014). "התפתחות הגישה הישראלית להרתעה - דיון ביקורתי בהיבטיה התיאורטיים והפרקטיים", **עשתונות**, גיליון 8, המכללה לביטחון לאומי.
- בן-גוריון, דוד (1971). **יחוד ויעוד**. מערכות.
- ברום, שלמה (עורך) (נובמבר 2012). **לאחר מבצע עמוד ענן**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- גולן, יאיר ופרל פינקל, גל (מאי 2021). "על התמרון והאימונים לקראתו". **מערכות**, גיליון 490, עמ' 10-15.
- גת, עזר, (פברואר 2024) "מטרות המלחמה בעזה והאסטרטגיה להשגתן". **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- הלוי, הרצי (22 ביוני 2017). "הרצאת ראש אמ"ן". **כנס הרצליה**.
- המטה לביטחון לאומי (2008). "תפקידי המל"ל".
- הראל, דן (מאי 2012). "לחימה אסימטרית ברצועת עזה - מקרה בוחן". **צבא ואסטרטגיה**, כרך 4, גיליון 1, עמ' 21-22.
- הרכבי, יהושפט (1990). **מלחמה ואסטרטגיה**. מערכות.
- ידעי, תמיר, אורטל, ערן (ינואר 2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, גיליון 1.
- יעלון, משה, (ספטמבר 2014), הרצאת שר הביטחון. **מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים**.
- לידל הארט, ביזל (1956). **אסטרטגיה של גישה עקיפה**. מערכות.
- לוטוואק, אדוארד (2002). **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**. מערכות.
- ליש, גור, (אפריל 2010), "לקראת תפיסת ביטחון חדשה - ניצחון ללא הכרעה". **מערכות**, גיליון 430, אפריל 2010, עמ' 4-11.
- לשכת הרמטכ"ל (2015). **אסטרטגית צה"ל**.
- מבקר המדינה, (2017), **תהליכי קבלת החלטות בקבינט בנוגע לרצועת עזה לפני מבצע "צוק איתן" ובתחילתו**.
- מילשטיין, מיכאל, (אוקטובר 2019) "תפיסת המב"ם בעיני האויב". **בין הקטבים**, גיליון 23-22, מרכז דדו.
- סא"ל ש', (פברואר 2011), "התשה - אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון". **מערכות**, גיליון 435, עמ' 5-13.
- קובר, אבי (1996). הכרעה צבאית במלחמות ישראל. **מערכות**.
- קובר, אבי (2003) "התשה במלחמות הפוסט מודרניות", בתוך: פנחס יחזקאלי (עורך). **בין הכרעה לניצחון**. המכללה לביטחון לאומי, עמ' 13-24.
- שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.

- Adamski, Dmitri. (January 2017). "From Israel With Deterrence: Strategic Culture, Intra-War Coercion and Brute Force". *Security Studies* 26(1), Pp.157-184
- Howard, Michael E, Paret, Peter. (1984). *On War*. Princeton University Press
- Lebel, Udi. (October 2007). "Civil Society Versus Military Sovereignty". *Armed Forces & Society*. Vol. 34, No. 1.